

JADRANKA NEMETH-JAJIĆ*

STJEPKO TEŽAK – AUTOR (OSNOVNO)ŠKOLSKIH UDŽBENIKA

Izrada školskih udžbenika samo je jedno od područja djelovanja Stjepka Težaka. Iz njegovih su udžbenika, u brojnim ponovljenim izdanjima, čitavi naraštaji učili hrvatski književni jezik.

Metodička polazišta određena funkcionalnim pristupom i lingvističko-komunikacijskim sustavom odrazila su se i na udžbenike hrvatskoga jezika i jezičnoga izražavanja kojima je bio autorom. Prvi je počeo primjenjivati metodičke postupke koje prihvaćaju mnogi današnji autori udžbenika. Odnosi se to na funkcionalno iskorištavanje crteža, stripa, grafičkih i shematskih prikaza, na uključivanje jezičnih igara, humora, dosjetaka, šaljivih pjesama i priča, te učeničkih uradaka. Metodički osmišljenim, slikovitim i metaforičnim objašnjavanjem gramatičkih pojmova uputio je i na tu mogućnost približavanja jezičnih sadržaja učenicima. Njegovi najnoviji udžbenici pokazuju znatno rasterećenje metodičke opreme, razigrani su i manje „teški“, što ga približava onoj struji autora koji nastoje što više iskorištavati mogućnosti knjige kao medija i u što većoj mjeri približiti udžbenik njegovoj pravoj namjeni, a to je da bude knjiga za učenike, a ne učitelje.

Okušao se kao autor osnovnoškolskih i srednjoškolskih udžbenika, no ipak je najveći broj njih izradio za učenike od petoga do osmog razreda osnovne škole. Dugogodišnje bavljenje udžbeničkom problematikom, i teorijsko i praktično, a koje je uvijek bilo na visini zadatka, osiguralo mu je mjesto jednog od najvećih, ako ne i najvećeg autoriteta na području teorije i prakse izrade udžbenika hrvatskoga jezika i jezičnoga izražavanja u hrvatskome školstvu.

Ključne riječi: (osnovno)školski udžbenici Stjepka Težaka, nastava hrvatskoga jezika i jezičnoga izražavanja, funkcionalni pristup, lingvističko-komunikacijski sustav, metodički postupci u udžbenicima, osuvremenjivanje metodičke opreme udžbenika.

Uvod

Kao autor udžbenika Stjepko Težak prisutan je u nastavi hrvatskoga jezika već više od četiri desetljeća, od pojave udžbenika *Naš jezik* 1959. pa sve do danas, u uvjetima žesćega tržišnog nadmetanja, kada su i u ovoj školskoj godini njegovi udžbenici na popisu odobrenih udžbenika Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa.¹

* Dr. sc. Jadranka Nemet-Jajić, Filozofski fakultet, Split

¹ To su ovi udžbenici: Težak – Bacan – Boban – Čubrić – Mesić – Paun: *Hrvatski jezik 5: udžbenik hrvatskog jezika za 5. razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb; Težak – Klinčić: *Moj hrvatski 5: udžbenik hrvatskog jezika s CD-om za 5. razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb; Težak – Boban – Mesić – Paun: *Hrvatski jezik 6: udžbenik hrvatskog jezika za 6. razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb; Težak – Diklić: *Moj hrvatski 6: udžbenik iz hrvatskog jezika za VI. razred osnovne škole*, Znanje, Zagreb; Težak – Boban – Mesić – Paun: *Hrvatski jezik 7: udžbenik hrvatskog jezika za 7. razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb; Težak – Boban – Mesić – Paun: *Hrvatski*

Kada mu je kao mladomu, ali već afirmiranu profesoru povjerena izrada udžbenika, taj je izazov prihvatio kao priliku da provede i primijeni nove pristupe u nastavi hrvatskoga jezika i nove teorijske zasade koje su nastajale i u jezikoslovlju i u pedagoškoj misli. Sustavno i jasno izlažući poglede na jezik i nastavu jezika u pratećim priručnicima za nastavnike, ujedno je pridonosio njihovoj stručnoj i nastavničkoj kompetenciji, postavši glavnim autoritetom za nastavu hrvatskoga jezika, metodičarom od kojega su učili brojni naraštaji i učenika i njihovih učitelja, a mnogi su se od njih našli u objema ulogama. Po naravi svojega posla, kao fakultetski profesor metodike uvijek na izvoru, postavljao je teorijske smjernice u nastavi gramatike, koje je provodio i provjeravao u praksi. Tomu dijelu njegova rada pripadaju i udžbenici koje je izradio sam ili u suautorstvu, prvo sa Zvonimirom Diklićem i Dragutinom Brigljevićem, a u novije doba i s drugim metodičarima i praktičarima.

U nastavku izlaganja promotrili smo kako su se metodička polazišta Stjepka Težaka odrazila na njegove udžbenike, zatim smo istaknuli obilježja pojedinih udžbenika, te pokušali utvrditi što im je zajedničko i novosti koje su unijeli. U zaključku iznosimo mišljenje o doprinosu Stjepka Težaka teoriji i praksi izrade udžbenika hrvatskoga jezika i jezičnoga izražavanja. Članku smo priložili tablični prikaz Težakovih udžbenika.

Metodička polazišta Stjepka Težaka u nastavi hrvatskoga jezika i njihovo odražavanje u njegovim udžbenicima

Teorijsko promišljanje nastave hrvatskoga jezika i praktično djelovanje Stjepka Težaka, u koje uvrštavamo i rad na izradi udžbenika, nikada nisu obilježile krajnosti. Imajući uvijek u vidu i predmet (hrvatski književni jezik)² i učenika i tradiciju hrvatskoga školstva, isticao je zahtjev da nastava gramatike³ bude u struji suvremenih kretanja lingvističke znanosti, ali i upozoravao da to ne znači nekritičko prihvaćanje jezikoznanstvenih novosti (Težak, S., 1974., 15; 1980., 34; 1996., 95), to jest „nasilno guranje znanstvene metodologije u nastavni proces niti ažurno informiranje učenika o najnovijim znanstvenim

jezik 8: udžbenik hrvatskog jezika za 8. razred osnovne škole, Školska knjiga, Zagreb; Težak – Klinžić – Bacan: *Moj hrvatski 8: udžbenik hrvatskog jezika s CD-om za 8. razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb. Svi navedeni udžbenici objavljeni su 2007. godine kao nova izdanja prijašnjih udžbenika pod istim nazivom usklađenih s *Nastavnim planom i programom za osnovnu školu* (2006.) Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa.

² Prihvaćajući moderniji naziv *standardni jezik*, Težak nikada nije napustio ni u hrvatskoj tradiciji uvriježen naziv *književni jezik*. Na oba naziva upućuje i u svojim udžbenicima, primjerice: „Za književni jezik može se rabiti izraz *standardni jezik*“ (Težak – Kanajet: *Moj hrvatski 5: udžbenik za V. razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb, 1997., str. 5) ili „Zajednički hrvatski jezik zove se **hrvatski književni** ili **standardni jezik**“ (Težak – Klinžić: *Moj hrvatski 5: udžbenik hrvatskoga jezika za peti razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 7).

³ I naziv *gramatika* Težak rabi u širem značenju, što je razvidno i iz sadržaja knjige koju naslovljava *Gramatika u osnovnoj školi*, a što također obrazlaže tradicijskim razlozima: „Kada je riječ o predmetu gramatike, iako se u suvremenoj lingvistici uglavnom prihvaća najuže značenje termina, nemamo jakih razloga da se u metodici odrekemo i onog najšireg. Naziv naših gramatika, i školskih i znanstvenih, starih i novih, obuhvaća uz fonetiku/fonologiju, morfologiju i sintaksu i elemente povijesti jezika, dijalektologije, opće lingvistike pa i drugih jezičnih disciplina (...)“ (Težak, S., 1980., 22-23).

dostignućima po diktatu vladajućih teorija“ (1974., 15). Višekratno je isticao kako u prihvaćanju jezikoslovnih novosti mjerilo moraju biti učeničke mogućnosti i potrebe (1974., 6-9; 1976., 15-16; 1980., 35; 1996., 95), ali je također upozoravao na opasnost da iz težnje za približavanjem jezičnih apstrakcija učenicima ne nastane takvo „pojednostavnjivanje koje se može izroditi u vulgarizaciju, pa čak i izdaju znanstvene egzaktnosti“ (1980., 33-34).

Nije se priklonio ni zagovornicima gramatiziranja niti je bio pristaša „kampanja antigramatiziranja koje su gramatiku gotovo izgnale iz osnovne škole“ (Težak, S., 1980., 19).⁴ Mjeru u ostvarivanju triju osnovnih zadataka nastave hrvatskoga jezika (osposobljavanje učenika za pravilno govorenje i pisanje standardnim jezikom, stjecanje osnovne lingvističke naobrazbe kao dijela opće kulture, razvijanje mišljenja) (Težak, S., 1976., 7; 1980., 10; 1996., 31-32) našao je u funkcionalnoj nastavi gramatike, to jest u takvu poučavanju i učenju gramatike koje „mora omogućiti učeniku shvaćanje funkcije jezika i pomoći mu da usavrši vlastitu jezičnu komunikaciju“ (1980., 25), ali i u takvoj nastavi koja težište poučavanja uspostavlja s obzirom na dob učenika: „Kvaliteta jezične komunikacije raste u funkciji, potvrđuje se i usavršava u praksi, pa kad je riječ o učenju gramatike, bez sumnje, bit će najbolji put koji udružuje praksu i teoriju ostvarujući istodobno sve tri svrhe: razvoj misli, izraza i znanja (...) u skladu sa psihofizičkim napredovanjem učenika“ (1980., 27). Stoga najprikladnijim pristupom u nastavi jezika od trećeg do osmog razreda drži jezičnoizražajni pristup,⁵ koji prihvaća i kao osnovu za izradu udžbenika: „Udžbenik za razdoblje od III do VIII razreda zasniva se na jezičnoizražajnom pristupu i na funkcionalnoj didaktičkoj gramatici“ (*Koncepcija udžbenika za jezično-umjetničko odgojno-obrazovno područje*, 1981., 12).⁶

Uvodeći novosti, Stjepko Težak gradio je na postignućima svojih prethodnika. Mislimo pritom na stajališta koja su zastupali Tone Peruško i Ljudevit Jonke. Jonke je istaknuo potrebu sustavnog učenja gramatike u nastavi materinskoga jezika,⁷ dok je Peruško, razmišljajući kako to provesti u osnovnoškolskoj nastavi, „našao izlaz u dijalektičkom jedinstvu dviju krajnosti, koje je nazvao prigodnost i sistematičnost te u nužnosti da se one pomiruju

⁴ Osvrćući se na odražavanje teorijskih stajališta u nastavnoj praksi, Težak navodi da je gramatiziranje, to jest pretjerano formalističko učenje gramatike obilježilo razdoblje između dvaju svjetskih ratova, dok se u prvim poratnim godinama u tvrdnji da se govorna praksa razvija neovisno o ovladavanju osnovnim jezičnoteorijskim znanjem pronalazilo uporište za „izgon gramatike iz općeobrazovne škole“ (Težak, S., 1980., 19).

⁵ Taj je pristup „utemeljen na funkcionalnoj didaktičkoj gramatici (koji uz praktične vježbe jezičnog komuniciranja obuhvaća i spoznavanje odabranih jezičnih činjenica nužno za brže i uspješnije ovladavanje standardnim jezikom)“ (*Koncepcija udžbenika za jezično-umjetničko odgojno-obrazovno područje*, 1981., 12).

⁶ Izrada koncepcije udžbenika za jezično-umjetničko odgojno-obrazovno područje povjerena je Joži Skoku i Stjepku Težaku (isto, 1).

⁷ „Poučavanje jezika koje je samo sebi svrhom udaljava učenika od prave funkcije materinskog jezika i vodi u formalizam. A ono drugo poučavanje, koje se temelji na razmišljanju i zapažanju, rascjepkano je, nesistematično, ne daje jezik u cjelini. Jezik je sistem znakova, pa i sistem sistema, i potrebno je uvoditi postepeno u njegovu cjelovitost i funkcionalnost, sistematski i smišljeno, ne od slučaja do slučaja, ne parcijalno, nego cjelovito“ (Jonke, Lj., prema Težak, S., 1980., 18).

didaktičkim sredstvima“ (Težak, S., 1980., 18). Te dvije krajnosti Težak je pak pomirio načelom sustavnosti i nesustavnosti, pri čem je metodička/didaktička sustavnost nezaobilazna: „Ovo načelo cilja na jezikoznanstvenu sustavnost: neki se jezični sadržaji uče prema sustavu dotičnoga jezičnoga gradiva, a drugi nesustavno – prema didaktičkim načelima sustavno“ (Težak, S., 1996., 194). U srednjoškolskoj nastavi „sve se gramatičko gradivo uči sustavno: fonetika, fonologija, morfologija, sintaksa, leksikologija“ (isto, 105). Valja imati na umu i to da sustavnost, kako ističe Težak, ne znači i potpunost, to jest sustavnost „pretpostavlja samo bitne sastavnice jezičnih struktura bez kojih bi sustav bio okrnjen ili ne bi funkcionirao kao sustav“ (isto, 105).

Zahvaljujući, između ostaloga, i takvim metodičkim polazištima, Stjepko je Težak već na početcima svojega znanstvenoga i stručnog rada u lingvističko-komunikacijskom sustavu⁸ vidio najprikladniji oslonac u poučavanju materinskoga jezika, a čijoj je afirmaciji u nastavi hrvatskoga jezika uvelike i sam pridonio: „(...) u hrvatske je škole (lingvističko-komunikacijski sustav, moja nap.) uveden vježbenicom *Naš jezik za IV. razred 1959. godine* i nizom udžbenika koji su slijedili pod istim naslovom i potom pod nazivom *Jezik, izražavanje i stvaranje za sve više razrede osnovne škole*“ (1996., 120).⁹ Iako taj sustav navodi kao osnovicu svojih udžbenika, u njima su ugrađena i obilježja analitičko-eksplikativnoga sustava, što obrazložemo u nastavku izlaganja.

Udžbenici *Naš jezik* (1959. – 1986.)¹⁰

U prvim udžbenicima kojima je Stjepko Težak bio autorom, u udžbenicima *Naš jezik*, odražavanje analitičko-eksplikativnoga sustava, u

⁸ Taj sustav „nastoji uskladiti lingvističku naobrazbu s učeničkim komunikacijskim potrebama. Učenici se upoznaju s jezičnim znanostima i teorijom komuniciranja u mjeri i na način koji ih osposobljava za usmeno i pismeno priopćavanje prema njihovim aktualnim i skorašnjim potrebama“ (Težak, S., 1996., 120).

⁹ Glede podnaslova *vježbenica* koji prati udžbenike *Naš jezik*, valja podsjetiti da je na izbor upravo toga naziva utjecala činjenica što je to bio jedinstven udžbenik s brojnim zadacima za učenike. To napominje i autor u prvome izdanju: „Sav udžbenik protkan je raznolikim i brojnim zadacima. (...) Ovaj udžbenik zapravo je jezična vježbenica pisana s težnjom, da se pomogne djetetu, kako bi što lakše i što brže steklo i razvilo određenu jezičnu kulturu“ (Težak, S.: *Naš jezik. Vježbenica za V razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb, 1959., str. 80). S pojavom razgranatih udžbenika *Jezik, izražavanje i stvaranje* (od 1984.) izrađuje se i posebna radna bilježnica za učenika, ali je naziv vježbenica supostojao uz naziv radna bilježnica ne samo uz udžbenike hrvatskoga jezika nego i drugih predmeta, primjerice matematike i stranih jezika, sve do ove školske godine kada je u uporabi naziv radna bilježnica (usp. *Katalog odobrenih udžbenika za osnovnu školu za šk. god. 2007./2008.* Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa, internetske stranice Ministarstva).

¹⁰ U skladu s utjecajem politike na naziv hrvatskoga jezika u podnaslovu tih udžbenika stajalo je: u izdanjima od 1959. do 1964. samo vježbenica za četvrti, peti itd. razred osnovne škole, u izdanjima od 1965. do 1971. vježbenica hrvatskosrpskog jezika, a od 1972. do posljednjih izdanja toga udžbenika 1986. vježbenica u nastavi hrvatskog ili srpskog jezika. Kao što je dobro poznato, svojim su imenom Hrvati službeno mogli nazvati svoj jezik tek nakon stjecanja državne samostalnosti pa ovdje upućujemo na članak Stjepka Težaka *Sjaj i bijeda imenovanja i svrstavanja jezika hrvatskoga* (u knjizi: *Hrvatski naš osebnjuni*, 1995., Školske novine, Zagreb, str. 17–21) koji donosi sve nazive kojima se u prošlosti imenovao hrvatski jezik.

kojem se uz heuristički razgovor „afirmira indukcija, samostalno izvođenje definicija, pravila i paradigma i tekstovna analiza“ (Težak, S., 1996., 115), ponajviše se očituje u strukturi udžbeničke jedinice. Metodičke dionice u izlaganju gramatičkoga, pravopisnoga i gradiva jezičnoga izražavanja slijede induktivni spoznajni put. Nakon polaznoga teksta, iz kojeg se izdvajaju i zapažaju jezične pojave (*Promotrimo*), slijedi utvrđivanje njihovih bitnih obilježja (*Razmislimo* i *Odgovorimo*), uopćavanje i izvođenje definicija i pravila (*Zapamtimo/Imajmo na umu*), provjeravanje na novim primjerima (*Provjerimo*) i uvježbavanje - primjena (*Zadaci*).¹¹ Ovisno o složenosti i značajkama gradiva pojedine se etape ponavljaju ili izostavljaju (Težak, S., 1976., 24). Metodičke dionice izlaganja novoga gradiva oblikovane su dijaloški, pitanjima i odgovorima, a odgovori su iscrpni i uglavnom opsežni. Na heuristički razgovor upućuju i autorove napomene u Priručniku za nastavnika: „U ovoj etapi (*Razmislimo*; moja nap.) učenici po mogućnosti samostalno rješavaju postavljeni problem. Treba im sugerirati da promatraju i razmišljaju nad označenim primjerima i da ne traže odgovor u Vježbenici prije nego sami nađu svoje rješenje“ (isto, 25), te dalje: „Odgovor najprije mora formulirati sam učenik. (...) Nakon toga od nekoliko dobrih odgovora razred izabire ili preoblikuje zajedničku formulaciju i uspoređuje ju s onom u udžbeniku“ (isto, 25).

Iako je istaknuto kako su za koncepciju udžbenika *Naš jezik* od didaktičkih zahtjeva osobito bila relevantna dva, a to je da je udžbenik knjiga za učenika i da je to radna knjiga, opsežna metodička oprema s metodičkim dionicama koje uglavnom slijede strukturu nastavnoga sata također je bila pouzdan vodič učiteljima u metodičkoj pripravi za nastavu. Na taj način udžbenici i prateći priručnici Stjepka Težaka bili su knjige iz kojih su učili ne samo učenici nego i mnogi nastavnici hrvatskoga jezika. Valja, međutim, napomenuti da je Težak, pružajući model nastave hrvatskoga jezika, pravopisa i jezičnoga izražavanja, uvijek pozivao učitelje na stvaralački pristup: „Način obrade pojedinih pojmova samo je jedan od mnogih mogućih, i ne treba da posluži nastavniku kao recept ili propis, već kao poticaj za iznalaženje novih i specifičnim uvjetima prilagođenih puteva“¹² ili, petnaestak godina poslije, kada navodi: „Ni jedan udžbenik ne može biti jednako upotrebljiv za sve sredine i za sve učenike. Baš zato nastavnik mora svaki put razmisliti: Koji je postupak najuspješniji? Onaj u udžbeniku, ili veća odnosno manja njegova modifikacija, ili pak sasvim drukčiji, originalni pristup?“ (Težak, S., 1976., 28).

¹¹ Usp. Težak, S., 1996., 106.

¹² Težak, S. (1959.), *Naš jezik. Vježbenica za IV razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb, str. 80.

Udžbenici *Jezik, izražavanje i stvaranje* (1984. – 1998.)¹³

S novim nastavnim planom i programom, uvedenim osamdesetih godina prošloga stoljeća, u kojem je nastavni predmet hrvatski jezik uvršten u jezično-umjetničko odgojno-obrazovno područje, nastaju i novi udžbenici *Jezik, izražavanje i stvaranje*. U skladu s korelacijsko-integracijskim pristupom, na kojem se temeljio novi nastavni program, u tim se udžbenicima nastojalo ponuditi više polaznih tekstova preko kojih se mogu uspostaviti unutarpredmetne i međupredmetne korelacije, te ostvariti čvršće povezivanje sa sadržajima ponuđenima u udžbeniku književnosti (čitanci). Udžbenik dobiva i naziv prema programskim cjelinama jezičnoga i umjetničkog odgojno-obrazovnog područja koje obuhvaća, a to su: jezik i izražavanje i stvaranje.¹⁴

Metodička je oprema, inače, i nadalje opsežna, zadržani su podnaslovi i slijed metodičkih dionica iz udžbenika *Naš jezik*, s tom razlikom da je unesena nova dionica *Razgovaramo o tekstu*. Još jedna razlika proizašla je iz prihvaćanja razgranatog tipa udžbenika,¹⁵ što je podrazumijevalo uvođenje radne bilježnice pa su zadatci za učenike na kraju udžbeničke jedinice pretežito izostavljeni ili ponuđeni u manjem broju, jedan do tri zadatka. Objašnjenja gramatičkih pojmova, pravopisnih pravila i oblika jezičnoga izražavanja, koje na način heurističkoga razgovora daje autor udžbenika, i u tim su udžbenicima iscrpna i opsežna, što pridonosi njihovoj naglašenoj informativnosti. Udžbenici *Jezik, izražavanje i stvaranje* također pružaju model rada učitelju.

Ostali udžbenici Stjepka Težaka

Stjepko Težak u drugoj polovini devedesetih godina prošloga stoljeća izrađuje udžbenike od petoga do osmog razreda, surađujući s više autora. S Ladom Kanajet izrađuje udžbenik za peti razred *Moj hrvatski*, prvo izdanje 1996., zatim pod istim nazivom sa Zvonimirom Diklićem udžbenik za šesti razred, prvo izdanje 1997., sa Zoricom Klinžić udžbenik za sedmi razred, prvo izdanje 1998., te s istom autoricom i s Marijanom Bacanom udžbenik za osmi razred, prvo izdanje 1999. Koncem devedesetih sa Zvonimirom Diklićem okušao se i kao autor srednjoškolskih udžbenika. Od 1998. uzastopce nastaju

¹³ I kod tih su udžbenika politički razlozi utjecali na naziv hrvatskoga jezika. Puni naziv tih udžbenika do hrvatske samostalnosti bio je *Jezik, izražavanje i stvaranje: udžbenik za hrvatski ili srpski jezik*, zatim od 1991. *Jezik, izražavanje i stvaranje: udžbenik hrvatskoga jezika*, a od 1993. *Hrvatski jezik: jezik, izražavanje i stvaranje*. Izmjene i dopune uglavnom su se odnosile na sadržaje povezane s društvenim i političkim promjenama, dok je koncepcija udžbenika i metodička oprema najvećma ostala nepromijenjena.

¹⁴ Usp.: "Sadržaji jezičnog i umjetničkog odgojno-obrazovnog područja raspoređeni su u tri programske cjeline: umjetnost, jezik i izražavanje i stvaranje" (Diklić, Z., 1980., 184).

¹⁵ Razgranati tip udžbenika sastoji se od udžbenika za književnu, filmsku i scensku umjetnost i priručnika za nastavnika uz taj udžbenik; udžbenika za jezik i izražavanje i stvaranje te priručnika za nastavnika; jedinstvene radne bilježnice za književnu, scensku i filmsku umjetnost te za jezik, izražavanje i stvaranje; ostalih tekstovnih, vizualnih, auditivnih i audiovizualnih sredstava (višeizvorni sklop) (*Koncepcija...*, 1981., 3).

udžbenici za prvi, drugi i treći razred trogodišnjih strukovnih škola, koji su bili u uporabi do 2003. godine. U najnovije doba, 2005. godine voditelj je autorske skupine koja je izradila udžbenike od petoga do osmog razreda pod nazivom *Hrvatski jezik*, a čine ju za udžbenike u petom i šestom razredu Marijan Bacan, Marcela Boban, Marina Čubrić, Ana Mesić i Milan Paun, te za udžbenike u sedmom i osmom razredu Marcela Boban, Ana Mesić i Milan Paun.

Svi se ti udžbenici odlikuju pouzdanim predstavljanjem sadržaja, te definicijama i pravilima koji ne iznevjeravaju načelo znanstvenosti, a nastoje se tako oblikovati da budu primjereni učeniku. Glede udžbenika te skupine, posebno ćemo se osvrnuti na udžbenik za peti razred *Moj hrvatski*, Težak – Klinžić, zbog primijenjenih metodičkih rješenja koja predstavljaju značajniji pomak u osuvremenjivanju udžbenika.

U tom se udžbeniku već na prvi pogled zamjećuje osjetno rasterećenje metodičke opreme. Polazni lingvometodički predlošci pretežito su vrlo kratki i privlačnih naslova temeljenih na igri riječi (primjerice: *Trojka VE – VE – VE*, *Zvijezda između zvijezda u zviježđu*, *U potrazi za smijehom, smješćem ili smiješkom*, *Nije vrijeme za nevrjeme*). Zanimljiva je novost kohezivna uloga lingvometodičkih predložaka, što se očituje u tematskoj cjelini *Nepromjenjive riječi*. Cjelina počinje motivacijskom pričom o dječaku koji je pronašao kartu skrivenoga blaga: u svakoj udžbeničkoj jedinici te cjeline (*Prilozi, Prijedlozi, Usklici i čestice, Veznici*) jedna je epizoda u potrazi za skrivenim blagom koja korisnika udžbenika – učenika čini sudionikom pustolovine i to dovodeći ga u situaciju da sam proizvodi ciljane vrste riječi. Pričom o skrivenom blagu povezuju se pojmovi koji su i u gramatici povezani – nepromjenjive vrste riječi pa ona pridonosi kategorizaciji gramatičkih pojmova. Na taj način lingvometodički predlošci integriraju gramatičke sadržaje (nepromjenjive vrste riječi) i udžbeničke jedinice u tematsku cjelinu, dok otvorenost priče omogućuje i uključivanje učenika.

Nadalje, rasterećenju metodičke opreme pridonosi i napuštanje navođenja opširnih i iscrpnih odgovora u heurističkom razgovoru autora udžbenika s učenikom, te postavljanje pravih pitanja¹⁶ koja potiču učenikovu aktivnost. Primjerice, uz podnaslov *Mjesni govori* umjesto objašnjenja autora nalazimo upute i pitanja: „Pozorno u oblačićima pročitaj tekst koji izgovaraju Vedrana, Veselko i Vesna. Uoči po čemu se razlikuju mjesni govori Splita, Varaždina i Mostara. Da je među njihovim slikama i tvoja slika, što bi pisalo u oblačiću iznad tvoje glave? Razlikuje li se tvoj mjesni govor od njihova?“ (Težak – Klinžić, 2006., 8). U izlaganju gradiva u tom se udžbeniku funkcionalno iskorištavaju slikovni i grafički prikazi, što pridonosi smanjenju opsega udžbeničke jedinice, a svaka udžbenička jedinica obrade novoga gradiva završava metodičkom dionicom *Naučili smo*, u kojoj se sažeto ističe najvažnije. Na taj se način u većoj mjeri iskorištavaju mogućnosti knjige kao medija, a navedeni postupci ujedno pridonose smanjivanju informativne i

¹⁶ U udžbenicima se mogu razlikovati prava pitanja i pseudopitanja. Prava su ona pitanja na koja odgovara učenik, dok kod pseudopitanja odgovor daje autor udžbenika.

jačanju metakognitivne uloge udžbenika. Udžbenička jedinica samo djelomice pruža model rada učitelju, što upućuje na to da se u većoj mjeri razlučuju kompetencije udžbenika i kompetencije učitelja.

Po navedenim obilježjima taj se udžbenik uključuje u onu struju izrade udžbenika za koju držimo da naznačuje smjer kretanja izrade udžbenika u skoroj budućnosti. Udžbenici će, naime, više „upućivati na sekundarne izvore, u još će se većoj mjeri smanjiti informativnost udžbenika, te razgraničiti kompetencije udžbenika i kompetencije učitelja, što će dovesti do napuštanja koncepcije izrade udžbenika prema koncepciji nastave“ (Nemeth-Jajić, J., 2007., 182) i u skladu s tim „utjecati na opseg udžbenika koji će biti smanjen, a udžbenici oslobođeni `težine`“ (isto, 182).

Što smo učili i što smo naučili od Stjepka Težaka kao autora udžbenika

Ima nekih postupaka u načinu predstavljanja gramatičkoga, pravopisnoga i gradiva jezičnoga izražavanja, koje do sada još nismo istaknuli, a zastupljeni su, u većoj ili manjoj mjeri, u svim udžbenicima Stjepka Težaka.

U svojim je udžbenicima Težak pokazao kako funkcionalno iskoristiti crtež, te grafičke i shematske prikaze u zornom predočivanju gramatičkoga gradiva. Pokazao je mogućnosti iskorištavanja stripa,¹⁷ čijoj su afirmaciji u nastavi hrvatskoga jezika i jezičnoga izražavanja uvelike pridonijeli upravo njegovi udžbenici, zatim jezičnih igara, dosjetaka, humora. Prvi je u svoje udžbenike unosio šaljive pjesme i priče temeljene na igri riječima a zasićene jezičnim činjenicama koje se obrađuju.¹⁸ Kao lingvometodičke predloške uvrštavao je učeničke uratke i time neizravno poticao učeničko stvaralaštvo. Navedeni se postupci primjenjuju i u današnjim udžbenicima.

Vrijednim držimo istaknuti još jedan način približavanja apstraktnih gramatičkih pojmova i pravopisnih pravila učenicima, a na čije su mogućnosti također uputili udžbenici Stjepka Težaka. Riječ je o metodički osmišljenom, slikovitom i metaforičnom načinu objašnjavanja gramatičkih pojmova i izlaganja pravopisnih pravila, koji ne samo što pridonosi predočljivosti apstraktnih pojmova nego potiče i stvaralačko mišljenje.¹⁹ Tako se, primjerice, služba glagola u rečenici predočuje metaforom *srce rečenice* („Glagol je srce

¹⁷ Strip („stripovanu priču“, „stripovanu priču“) uvrštava kao polazni lingvometodički predložak već u prve svoje udžbenike *Naš jezik* od 1959. godine.

¹⁸ Primjerice, pjesma Grigora Viteza *Krava čita novine* u udžbeniku *Naš jezik* za četvrti razred polazni je tekst udžbeničke jedinice *Imenice u rečenici* (Težak, S., 1974., 54; II. neizmijenjeno izdanje), zatim u udžbenicima *Hrvatski jezik: jezik, izražavanje i stvaranje* za peti razred pjesma Zvonimira Baloga *Svaka glava svoju kapu ima* lingvometodički je predložak za obradu genitiva (1994., 46; IV. neizmijenjeno izdanje), a *Zelena priča* Vlade Halovanića (isto, 69) za deklinaciju pridjeva.

¹⁹ Usp.: „Metafora razvija analogije i bogati asocijacije, što su odlike kreativnosti. Neuobičajena, deautomatizirana metafora čini da svijet vidimo drukčije, na nov način, povezuje ono što se na prvi pogled ne može povezati. Stoga se i proces nastajanja, smišljanja metafore i proces razumijevanja njezina značenja temelji na kreativnom mišljenju. Osim toga, kao i druga sredstva slikovitog izražavanja metafora govori čini predočljivim. To olakšava praćenje i razumijevanje govora, a kada je riječ o apstraktnim pojmovima, razina se apstrakcije uvelike smanjuje i pojmovi se naglo bistre“ (Nemeth-Jajić, J., 2003., 150).

rečenice“)²⁰ i poredbom: „Kao srce rečenice, glagol otvara mjesto drugim riječima (...).“²¹ Personifikacija se pak iskorištava u udžbeničkoj jedinici *Rečenični i pravopisni znakovi* (Težak – Diklić: *Moj hrvatski 6*, 1997., 18-21): ti su znakovi oživljeni i predstavljaju se učeniku (trotočje, crtica, točka sa zarezom, izostavnik i zagrada), te u prvoj osobi jednine kazuju svoju službu u rečenici i pravila o bilježenju. Slikovitost i metaforičnost u objašnjavanju gramatičkih pojmova primjenjuju se i u udžbenicima drugih autora.²² Sve su to postupci kojima su udžbenici Stjepka Težaka pridonosili osuvremenjivanju nastave gramatike i pravopisa.

Promotrimo li udžbenike Stjepka Težaka u vremenskom slijedu od starijih prema najnovijima, zamijetit ćemo da je učio i on. Njegovi današnji udžbenici u usporedbi s prijašnjima već na prvi pogled djeluju privlačnije i razigrano. Nije tome razlog samo zavidna razina likovno-grafičke opreme današnjih udžbenika nego i takva metodička oprema koja ostavlja puno više slobode i učeniku i učitelju, što se među novijim udžbenicima kojima je suautorom, kako smo prethodno istaknuli, najviše očituje u udžbeniku *Moj hrvatski 5* (Težak – Klinžić).

Djelujući kao autor udžbenika dugi niz godina, Stjepko Težak svojim nas je primjerom učio kako pristupati udžbenicima kao metodičari: i danas su nezaobilazna njegova promišljanja svrhe učenja hrvatskoga standardnoga jezika u odnosu na dob učenika i implikacije koje imaju i na nastavu hrvatskoga jezika i na izradu udžbenika; pokazao je nužnost izrade koncepcije udžbenika na jasnim teorijskim postavkama, spremnost na uključivanje suvremenih metodičkih spoznaja i u skladu s tim spremnost na osuvremenjivanje svojih udžbenika, i to s mjerom koja mu je davala čvrst oslonac zahvaljujući kojem nikada nije gubio iz vida ni hrvatski književni jezik ni učenika. Odgovarajući zahtjevima vremena i ugrađujući nove didaktičke spoznaje, udžbenici Stjepka Težaka bili su uvijek na razini suvremenih dostignuća te vrste knjiga, a neki postupci koje je primjenjivao nadahnjuju i danas. Sve nas to navodi da izustimo rečenicu: da Profesor nije sam rastao, ne bismo ni mi rasli s njim.

Zaključak

Izradom udžbenika, koje je bilo samo jedno od područja njegova djelovanja, Stjepko Težak bavio se dugi niz godina. Potvrdivši se svojim znanstvenim i praktičnim djelovanjem kao začetnik i promicatelj moderne

²⁰ Težak – Diklić: *Hrvatski jezik: jezik, izražavanje i stvaranje. Udžbenik za VI. razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb, 1993., str. 11; Težak – Diklić: *Moj hrvatski 6. Udžbenik za VI. razred osnovne škole*, Znanje, Zagreb, 1997., str. 9.

²¹ Isto, str. 11 i 9.

²² Usp. udžbenik Centner – Peko – Pintarić *Zlatni dani 3*, u kojem se za objašnjenje pojma subjekta iskorištava metafora (2005., 120-121), i udžbenik Falak – Puljak – Žderić *Učim hrvatski 3*, u kojem su personificirani subjekt i predikat (1998., 33).

nastave hrvatskoga jezika, Stjepko Težak također je dao golem doprinos teoriji i praksi izrade udžbenika.

Bio je autorom i suautorom udžbenika u širokom rasponu od trećega razreda osnovne škole do trećega razreda trogodišnjih strukovnih škola, ali se najviše i najduže bavio izradom udžbenika za više razrede osnovne škole, gotovo cijeli svoj profesionalni vijek. To je i razlogom što je ime Stjepka Težaka kao autora udžbenika s vremenom u stručnoj javnosti postalo jamstvom za pouzdane i kvalitetne udžbenike hrvatskoga jezika i jezičnoga izražavanja na tom stupnju školovanja, a što potvrđuju i udžbenici koji su i danas u uporabi.

Prilog 1. Tablični prikaz udžbenika Stjepka Težaka. Udžbenici su poredani po stupnju školovanja (po razredima) i naslovima.²³

AUTOR/AUTORI	NASLOV	IZDAVAČ	GODINA
Težak, S.	Naš jezik: vježbenica za III. razred	Školska knjiga	1973. – 1983.
Težak, S.	Naš jezik: vježbenica za IV. razred	Školska knjiga	1959. – 1984.
Težak - Brigljević ²⁴	Naš jezik: vježbenica za V. razred	Školska knjiga	1960. – 1982.
Težak - Brigljević	Naš jezik: vježbenica za VII. razred	Školska knjiga	1960. – 1985.
Težak - Brigljević	Naš jezik: vježbenica za VIII. razred	Školska knjiga	1962. – 1986.
Težak, S.	Jezik, izražavanje i stvaranje: udžbenik za hrvatski ili srpski jezik u 5. razredu osnovne škole	Školska knjiga	1984. – 1990.
Težak - Diklić	Jezik, izražavanje i stvaranje: udžbenik za hrvatski ili srpski jezik u 6. razredu osnovne škole	Školska knjiga	1985. – 1990.
Težak - Brigljević	Jezik, izražavanje i stvaranje: udžbenik za hrvatski ili srpski jezik u 7. razredu osnovne škole	Školska knjiga	1985. – 1990.
Brigljević - Težak	Jezik, izražavanje i stvaranje: udžbenik za hrvatski ili srpski jezik u 8. razredu osnovne škole	Školska knjiga	1985. – 1990.
Težak, S.	Jezik, izražavanje i stvaranje: udžbenik za hrvatski jezik u V. razredu osnovne škole	Školska knjiga	1991. – 1992.
Težak - Diklić	Jezik, izražavanje i stvaranje: udžbenik za hrvatski jezik u VI. razredu osnovne škole	Školska knjiga	1991. – 1992.
Težak - Brigljević	Jezik, izražavanje i stvaranje: udžbenik hrvatskoga jezika u VII. razredu osnovne škole	Školska knjiga	1991. – 1992.

²³ Vježbenicu *Naš jezik* za šesti razred osnovne škole izradio je Ivo Brabec (prvo izdanje 1960., posljednje izdanje 1984.).

²⁴ Prva izdanja sastavio je s Brigljevićem, poslije samo Težak.

Težak - Brigljević	Jezik, izražavanje i stvaranje: udžbenik hrvatskoga jezika u VIII. razredu osnovne škole	Školska knjiga	1991. – 1992.
Težak, S.	Hrvatski jezik: udžbenik za jezik, izražavanje i stvaranje u V. razredu osnovne škole	Školska knjiga	1993. – 1995.
Težak - Diklić	Hrvatski jezik: jezik, izražavanje i stvaranje: udžbenik za VI. razred osnovne škole	Školska knjiga	1993. – 1996.
Težak - Brigljević	Hrvatski jezik: jezik, izražavanje i stvaranje: udžbenik za VII. razred osnovne škole	Školska knjiga	1993. – 1997.
Težak – Brigljević	Hrvatski jezik: jezik, izražavanje i stvaranje: udžbenik za VIII. razred osnovne škole	Školska knjiga	1993. – 1998.
Težak - Kanajet	Moj hrvatski 5: udžbenik za V. razred osnovne škole	Školska knjiga	1996. – 2005.
Težak - Diklić	Moj hrvatski 6: udžbenik za VI. razred osnovne škole	Znanje	1997. –
Težak - Klinžić	Moj hrvatski 7: udžbenik za VII. razred osnovne škole	Školska knjiga	1998. – 2006.
Težak – Klinžić - Bacan	Moj hrvatski 8: udžbenik za VIII. razred osnovne škole	Školska knjiga	1999. –
Težak - Klinžić	Moj hrvatski 5: udžbenik hrvatskoga jezika za peti razred osnovne škole	Školska knjiga	2006. -
Težak i sur.	Hrvatski jezik 5: udžbenik za peti razred osnovne škole	Školska knjiga	2005. -
Težak i sur.	Hrvatski jezik 6: udžbenik za šesti razred osnovne škole	Školska knjiga	2005. -
Težak i sur.	Hrvatski jezik 7: udžbenik za sedmi razred osnovne škole	Školska knjiga	2005. -
Težak i sur.	Hrvatski jezik 8: udžbenik za osmi razred osnovne škole	Školska knjiga	2005. -
Težak - Diklić	Hrvatski jezik: udžbenik za I. razred trogodišnjih strukovnih škola	Znanje	1998. – 2003.
Težak - Diklić	Hrvatski jezik: udžbenik za II. razred trogodišnjih strukovnih škola	Znanje	1999. – 2003.
Diklić - Težak	Hrvatski jezik: udžbenik za III. razred trogodišnjih strukovnih škola	Znanje	2000. – 2003.

Napomene:

1. Udžbenici kod kojih je naznačena samo godina prvoga izdanja usklađeni su s novim Nastavnim planom i programom za osnovnu školu i u uporabi su ove, 2007./2008. školske godine.
2. Popis udžbenika Stjepka Težaka sastavljen je prema katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu i Sveučilišne knjižnice u Splitu.

Literatura

- Bendelja, N. (1975.), *Naš jezik za IV razred osnovne škole. Priručnik za nastavnika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Brigljević – Diklić – Gudelj-Velaga – Subotić – Težak (1979.), *Naš jezik za VI razred osnovne škole. Priručnik za nastavnika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Centner – Peko – Pintarić (2005.), *Zlatni dani. Udžbenik hrvatskoga jezika za treći razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb.
- Diklić, Z. (1980.), „Neka metodička objašnjenja i tumačenja programskih sadržaja umjetničkog područja“, *Suvremena metodika*, br. 4, str. 184–200.
- Diklić - Težak (1987.), *Jezik, izražavanje i stvaranje. Priručnik za nastavnika za VI. razred osnovne škole*, Školska knjiga, Zagreb.
- Falak – Puljak – Žderić (1998.), *Učim hrvatski 3. Udžbenik za treći razred osnovne škole*, Profil, Zagreb.
- *** *Katalog odobrenih udžbenika za osnovnu školu za šk. god. 2007./2008.*, Internetske stranice Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa.
- *** „Konceptcija udžbenika za jezično-umjetničko odgojno-obrazovno područje“ (1981.), *Suvremena metodika*, br. 1, str. 1–15.
- *** *Nastavni plan i program za osnovnu školu* (2006.), Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, Zagreb.
- Nemeth-Jajić, J. (2003.), *Načelo stvaralaštva u udžbenicima hrvatskoga jezika za 3. i 4. razred osnovne škole*, Zbornik radova 3. dana osnovne škole Splitsko-dalmatinske županije *Prema kvalitetnoj školi*, HPKZ - Ogranak Split, str. 150–157.
- Nemeth-Jajić, J. (2007.), *Udžbenici hrvatskoga jezika u razrednoj nastavi*, Redak, Split.
- Peruško, T. (1961.), *Materinski jezik u obaveznoj školi*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb.
- Težak, S. (1974.), *Naš jezik za III razred osnovne škole. Priručnik za nastavnika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Težak, S. (1976.), *Naš jezik za V razred osnovne škole. Priručnik za nastavnika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Težak, S. (1980.), *Gramatika u osnovnoj školi*, Školska knjiga, Zagreb.
- Težak, S. (1995.), *Hrvatski naš osebujni*, Školske novine, Zagreb.
- Težak, S. (1996.), *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 1*, Školska knjiga, Zagreb.
- Težak – Klinžić (1999.), *Moj hrvatski 7. Priručnik za učitelja*, Školska knjiga, Zagreb.
- *** *Udžbenik* (1978.), IX. međunarodni kolokvij Giessen / Basel / Leuven / Montecastelo / Winchester / Crikvenica, Školska knjiga, Zagreb.

SUMMARY

STJEPKO TEŽAK – AUTHOR OF PRIMARY SCHOOL TEXTBOOKS

Writing textbooks was only one of Stjepko Težak's activities. His Croatian textbooks were used by generations to learn standard Croatian.

Methodological underpinnings determined by a functional approach and a linguistic and communication system influenced his numerous Croatian language textbooks. This refers to the use of drawings, cartoons, figures, schemas, language games, humour, jocular poems and stories, as well as students' work. Težak also used a methodologically based, figurative and metaphorical presentation of grammar terms to make grammar more student-friendly. His latest textbooks illustrate a more relaxed and a more playful approach, trying to make them the books for students and not for teachers.

Most of his textbooks are written for the fifth to eight grade primary schools, even though he wrote a wide range of textbooks for all grades of primary and secondary school. His textbook-work, both theoretical and practical, made him one of the authorities in the theory and practice of making Croatian textbooks.

Key words: Stjepko Težak's textbooks, teaching Croatian language, functional approach, functional and communication system, methodology in textbooks, modernization of textbooks.

Primljeno: 25. rujna 2007.